

O herečke,

KTORÁ STRATILA SVOJU VLAST'

Slavenka Drakulić

Herečka A. vo vojne stratila svoju vlasť. Sedím na stoličke oproti nej a nemôžem sa ubrániť dojmu, že odvtedy, čo som ju naposledy videla, akosi jej je menej, je akoby útlejšia. A celkom iná ako na filmovom plátne. To sa človeku s filmovými hviezdami zrejme často stáva, ťažko ich spoznať, lebo v skutočnosti sa »na seba« sotva ponášajú. Pred rokom som ju videla v Záhrebe na premiére jej filmu, ešte nebola vojna, ľudia oslavovali novú vládu, ulice boli čisté, čerstvo natreté fasády žltasto svietili, otvárali sa nové obchody, budúcnosť sa javila ako šlaháčková torta s ružovučkou cukrovou polevou. A žiarila, ľudia prichádzali k nej, bozkávali ju na líca. Smiala sa. Vyzerala šťastná. V ten večer vo foyer kina *Balkan* boli všetci jej priateľmi. Potom...

Útoky na ňu sa začali, keď novinári v bulletine *Belehradského medzinárodného festivalu BITEF* zbadali jej desaťriadkové vyhlásenie. Divadlá z Chorvátska bojkotovali festival v Belehrade, ktorý medzitým prestal byť hlavným mestom spoločného štátu Juhoslávia a stal sa hlavným mestom nepriateľského štátu Srbsko. A bola jedinou záhrebskou herečkou, ktorá na tomto festivale vystupovala – v Corneillovej *Itúzii divadla*. Vedela, že je jediná, ale verila, že to šialenstvo sa umenia netýka, že umeniac si aj vo vojne môže zachovať slobodu. Vo festivalovom bulletinu vysvetlila, že toto predstavenie hrá, aby nestratila všetku vieru v možnosť spolupráce, aby si zachovala aspoň kúsok nádeje. »Nehrať toto predstavenie by znamenalo podpísať vlastnú kapituláciu,« povedala vtedy, koncom septembra 1991. Už niekoľko mesiacov bola vojna, Osijek denne bombardovali, bojovalo sa vo Vukovare, federálna armáda zaútočila na Dubrovnik. Nemohlo sa už cestovať po autostráde zo Záhrebu do Belehradu, železničná doprava, ktorou cesta z jedného mesta do druhého trvala štyri hodiny, bola prerušená. Po tejto trati pravidelne premávali vlaky dokonca ešte aj za druhej sveto-

vej vojny, ale od leta tade neprešiel ani jeden vlak. Pošta ešte fungovala, listy chodili, ale telefonovať, nie, telefonovať sa nedalo už na jeseň. Posledných päť rokov A. žila v obidvoch mestách, bola členkou *Chorvátskeho národného divadla v Záhrebe*, ale keďže jej muž pracoval v Belehrade, časť svojho času trávila tam, pričom niekedy hrala v televízii alebo hosťovala v divadle. Bolo to namáhavé, ale nič tomu nestálo v ceste, dalo sa to. Cestovala hore-dolu, ešte aj keď vypukla vojna, akoby sa obzvlášť bola usilovala, aby sa neprerušili všetky spojenia medzi oboma štátmi, čo rozdeľovali jej život na dve polovice.

Chorvátske noviny uverejnili jej vyhlásenie. Zúrila vojna, ľudia sa už začali zatvrdzovať. Za útokov, natisnutí v pivniciach, začali byť zlí, jedovatí najmä voči tým, čo v tomto okamihu nezdieľali ich osud. Mor zrady už predtým rozožieral mesto; v okamihoch smrteľného ohrozenia, keď sirény osemnásťkrát denne zavýjali na poplach, aj náhodná neprítomnosť kohosi znamenala útek, ak nie dokonca zradu. Strach zrušil právo slobodne sa rozhodovať, zrušil aj tú trošku tolerancie, ktorá vo veľkomeste vládne ešte aj za vojny. Stratila sa, zmizla, rozplynula sa. Jedno za druhým začali sa objavovať verejné vyhlásenia proti A. Ako prvá na ňu zaútočila istá novinárka. Napísala, že zatiaľ čo v Chorvátsku ľudia umierajú, A. na belehradskom letisku otrča poprsic. Potom prišlo k pravému honu na čarodejnice. V tlači. V televízii. V kuloároch. Možno najviac jej dodalo obvinenie, že je kolaborantka, ženský Mefisto, Gustáv Gründgens, ktorý za nacistov ďalej vystupoval na scéne. Cez noc sa A. stala nepriateľom, kolegovia a priatelia sa od nej verejne dištancovali. Keby bola mlčala, alebo keby sa bola vrátila do Záhrebu, všetko by bolo dopadlo inak. Nesedela by vo veku 35 rokov v New Yorku bez práce, bez všetkého, pretože sa vedome a úmyselne, na vrchole kariéry, zrickla svojho povolania.

Má drobnú trojhrannú tvár lemovanú dlhými vlasmi. Okrem tváre a rúk nevidno z nej nič, všetko je skryté za širokým čiernym pulóvrcom a dlhými nohavicami. Keď hovorí, žiarivými očami priam hľce partnera a obostiera ho svojim hrdelným nosovým hlasom. V tomto luxusnom newyorskom byte na Upper East Side, kam nedoliehajú žiadne zvuky z ulice a kam sa ani ona, ani ja nechodíme, A. pôsobí nervózne a neisto. Sedí vzpriamená na kraji stoličky, neuvoľňuje sa. Je tu už dva týždne a každých pár dní sa sťahuje do iného bytu, k iným priateľom, známym, známym známym... Ona a V., jej muž, prišli sem rovno z Belehradu; v Záhrebe sa nezastavili ani len na to, aby si pobrali zimné oblečenie. Niekoľkí priatelia im preniesli doklady a zopár kufrov do Viedne, a s tými sa vydali na cestu – akoby sa zbavovali ťarchy vlastnej záhrebskej minulosti. Akoby také čosi vôbec bolo možné. Po tom všetkom nemohla ísť do Záhrebu. Hovorí mi, že sa bála o svoj život, a po tom, čo sa to celé začalo, ani v Belehrade skoro nevychádzala na ulicu, a tej sivej beznádej, čo ju opantala, sa nevie zbaviť ani tu. Teraz je polovica decembra a A. sa ma pýta, kde by si mohla kúpiť kabát, čo nie je veľmi drahý. Vymenujem jej zopár obchodov vo Village, ale v duchu sa akosi ešte stále neviem preniesť cez skutočnosť, že je to ona, že sedíme spolu v New Yorku a nie v Záhrebe.

Neviem, čo presne sa odohralo v období od jej vyhlásenia po jej odchod. Rozpráva mi o listoch, anonymných telefonátoch, urážkach. Hovorí v krátkych vzrušených vetách, zadrhne sa uprostred myšlienky a začne znova od začiatku. Rozhodli pravdepodobne telefonáty. Nielen že sa jej »iba« vyhrážali ako »četnickej kurve«, ale detailne jej opisovali, ako ju umučia na smrť, aké časti tela jej odrežú. Slovo »zaklat« patrilo medzi tie miernejšie. Vraj už keď to počúvala, mala pocit, akoby umierala, a to nepočula všetko. V. nedovolil, aby si všet-

ko vypočula. Odkazovač bol plný takýchto telefonátov. Z Chorvátskeho národného divadla jej doručili výpoveď. Podpisal ju riaditeľ, herec, vojnová sirota, Srb z Kozary, o ktorom sa rozpráva, že v minulej vojne mu ustašovci vyrazili celú rodinu. A tomu spočiatku nemohla uveriť. Potom nemohla k tomu všetkému mlčať. Napísala Odpoveď spoluobčanom a odcestovala. Teraz tvrdí, že navždy, ale nie som si istá, či jej mám veriť, lebo navždy odcestovať z krajiny, v ktorej človek prežil celý svoj život, je čosi ako ortieľ smrti, alebo aspoň amputácia.

»Touto cestou by som sa chcela poďakovať svojim spoluobčanom, čo sa bez zábran pridali k tejto malej, náhodnej a podľa všetkého nie veľmi významnej štvavej kampani proti mne. Aj keď to bolo iba náhodou, len tak, zmení to a poznačí celý môj život, čo popri každodennom umieraní, pustošení a hrozných zločinoch, ktoré sprevádzajú náš život, je samozrejme, celkom zanedbateľné,« začína A. svoj list, obranu i obžalobu zároveň, list, ktorý predznamenáva jej cestu do vyhnanstva. »Keď som počúvala odkazovač, keď som počula nepochopiteľný počet nepredstaviteľne ohavných oznámení svojich spoluobčanov, túžila som aspoň po jedinom odkaze priateľa. Alebo možno ani nie priateľa. Obyčajného známeho. Kolegu. Ale takého odkazu nebolo. Ani jeden jediný známy hlas, ani jeden jediný priateľ – človek sa spytuje sám seba, či je to možné. A napriek tomu vďaka. Aj tým ušľachtilým rododubom, čo mi láskyplne sľubujú »masaker na srbský spôsob, aj kolegom, priateľom a známym, ktorí mi svojim mlčaním dali na známosť, že s nimi už nemôžem rátať. Ďakujem aj kolegom z divadla, s ktorými som hrávala Držica, Molièra, Turgeneva, Shawa. Vďaka za ich mlčanie, vďaka im za to, že sa môj list pri príležitosti predstavenia na BITEF-e, aj keď s ním nesúhlasili, neusilovali aspoň pochopiť, list, v ktorom som sa pokúšala vysvetliť, že účinkovanie v onom predstavení bola z mojej strany obrana nášho spoločného povolania, ktoré sa nemôže a nesmie stať prisluhovačom politickej alebo nacionálnej idey, nemožno a neslobodno ho vtesnať do úzkeho politického a nacionálneho rámca, lebo to jednoducho protirečí jeho podstate, slo mi o obranu povolania, ktoré aj v najťažších okamihoch, v období najhorších ľudských vzťahov má upevňovať vzťahy medzi ľuďmi a budovať medzi nimi mosty... Vo svojom mozgu nemôžem súhlasiť s vojnou ako s jediným riešením, nemôžem sa prinútiť nenávidieť, nemôžem veriť, že zbrane, zabíjanie, pomsta a vršenie zla niečo vyriešia. Nie je každé jedno individuálne áno vojne vlastne spolupáchateľstvom na jej zločinoch, jej akceptovanie v čo len najmenšom, spolupúlna, spoluzodpovednosť za vojnu?« Bolo to začiatkom novembra, v jedno pon-

delkové popoludnie, keď Danas, záhrebský týždenník, na dvoch stranách uverejnil jej list. Padal mokrý sneh. Ešte na ulici som otvorila noviny, pustila som sa do čítania a vnímala som váhu jej slov, akoby práve teraz vyhlasovali ortieľ nado mnou. Pamätám sa, ako som čítala jej slová, pamätám sa na to dlhé ticho, ktoré ma odrazu obklopilo uprostred mesta, a na tupý zvuk dažďových kvapiek, ktoré dopadali na papier. »Je strašne smutné musieť čosi vysvetľovať, ale zločin sa nekoná. Je len zúfalstvo, muhy a hrôza. Nemám už nijakú možnosť rozhodnúť sa. O všetkom rozhodli iní. Uzniesli sa, že musím mlčať, vzdal sa, zmiznul, odobrali mi právo robiť svoju prácu tak, ako si myslím, že ju mám robiť, odobrali mi právo prísť domov, do môjho mesta, odobrali mi právo vrátiť sa jedného dňa do môjho divadla a hrať svoje predstavenia... Možno hrôzami vojny ospravedlniť všetky drobné mrzutosti, čo spôsobujeme svojim bližným? Slobodno zamĺčovať nespovedlivosť, ktorú priateľovi, kolegovia spôsobili v mene veľkého, žiarivého národného cieľa? Možno v mene citlivosti voči utrpeniu celého národa byť necitlivý k utrpeniu jednotlivca (ktorý je náhodou tiež súčasťou tohto národa)? Kladiem túto otázku svojim záhrebským priateľom, ktorí teraz mlčia, ale súčasne Belehradu mlčanie zazlievajú. Koľko drobných ľudských zrad, koľkých drobných podlostí sa treba dopustiť, aby človek ostal »čistý« pred svojím národom?« Dni a dni sa o tomto liste hovorilo, ľudia si obtierali o ňu ústa: predstavenie je pre ňu dôležitejšie ako protest proti agresii voči Chorvátsku, je možno profesionálna herečka, ale nie je človek, ako len môže, je vojna. Zsvätenejší dávali k dobru, že jej matka je Židovka a manžel Srb – a to bol odrazu kľúč k celému jej prípadu, lebo nebyť jeho, nebolo by sa to všetko stalo, to on ju vlastne naviedol. A bola vždy naším dievčatkom, miláčikom, priateľkou, milenkou. Iní tvrdili, mala by sa vrátiť do Záhrebu, nič sa jej tam predsa nestane, preháňa, patetizuje, je hysterická, či nie? Najhlučnejšie sa ozývali jej kolegovia, akoby tým, že na ňu útočia, osvedčovali svoj správny politický postoj. Nehovorilo sa o jej obrane hereckého povolania či umenia, ktoré vojna zredukovala na propagandu. To nebolo dôležité, vlastne ani jej osoba nebola dôležitá, okrem faktu, že vyjadrila svoj mravný postoj, že zaujala odmietavé stanovisko a dožadovala sa práva môcť sa slobodne rozhodnúť, práva osobnej voľby. Slová A. totiž boli osobnou obžalobou tých, čo ju označili za Mefistu. Vmietla im do tváre, že akceptovaním vojny sa stali jej spolupáchateľmi, teda priamo ich obvinila. Nepochybovala, že mohli konať aj inak. Tvrdením, že sa mohli rozhodnúť aj pre

umenie, zmenila sa A. z obžalovanej na žalobkyňu. A preto s ňou museli zúčtovať dôsledkov. Tým, že hovorili o nej, ľudia hovorili o svojom vlastnom mravnom postoji, o svojich vlastných argumentoch pre vojnu. Akoby v tom istom okamihu farcha svedomia celého mesta spočívala na jej pleciah.

»Lutujem, môj rebríček hodnôť je iný,« napísala, keď také veci už nebolo možné písať ani hovoriť, ani myslieť, lebo každý prejav čo prezrádzal, že ktosi je »iný« – či z hľadiska osobného, politického alebo umeleckého – bol vylúčený. »Bez ohľadu na kataklizmy našej doby pre mňa vždy budú jestvovať len jedinci a nebudem ľudí (bože, ako ich málo!) generalizovať. Žiaľ, nikdy nedokážem nenávidieť Srbov a ani nepochopím, čo vlastne je nenávisť. Pravdepodobne až po okamih, kým sa láskyplne telefonické vyhrážky stanú napokon skutočnosťou, vždy podám ruku anónymnému človeku z tej »druhej strany«, človeku, ktorý je rovnako zúfalý a stratený ako ja, rovnako smutný, bezbranný a vylakaný na smrť. Takí ľudia jestvujú aj v tomto meste, z ktorého píšem svoj list a kam ma priviedla láska, čosi, čo v tomto okamihu už len spomenúť je skoro neslušné, pretože všetko, čo neslúži bezprostredne veľkému cieľu, si zasluhuje iba pohrdanie a treba to udupať v špíne. Nič nie je ospravedlnením. Čo už tu znamená láska, manželstvo, priateľstvo, čo už znamená divadelné predstavenie. Odmietam takéto pokrivenie seba samej a nášho života, neprijímam ho. Svoje posledné predstavenia v Belehrade som hrála pre zúfalec, ktorí nie sú »Srbmi«, ale ľuďmi, ľuďmi ako som ja, ľuďmi, ktorých odpudzujú odporné frašky na spôsob Grand Guignola, kde padajú hlavy. Na týchto ľuď, tu i tam, sa obraciam aj teraz. Možno ma ktosi počuje.«

Bola zrejme už hlboká noc, keď si sadla a napísala tento list. Napísala ho jedným dychom, nemohla spať. Kropiace autá číhajú na ulicu, prúd vody a ľudské hlasy stúpali nahor k jej oblokom, ale potom opadli bez toho, aby celkom prenikli až k nej. Kúrnie v byte bolo už dávno odstavené. V spal. Zaspal oblečený, krížom cez posteľ. Nemohla spať, ale ani zahnať horúčku. Čo sa jej zmocňovala už po celé dni. Potom si sadla za kuchynský stôl a napísala svoj list. Prečítala ho po sebe. Ako testament. Premýšľala, kým oblokom nevošli ranné zore. »Prečo musí byť všetko také rovnaké, také uniformované, až z toho ide strach, také jednotné? Nebolo toho dost? Viem, že je doba uniforiem a všetky sú rovnaké, ale nie som vojak, nemôžem nim byť, nedokážem nim byť, nie je mojou povinnosťou byť nim. Bez ohľadu na to, či budeme žiť v jednom, v piati alebo v päťdesiatich štátoch, nezabúdajme na ľudí, na každého jedného, bez ohľadu na to, či

ktorej strane múru sa dotýčny náhodou nachádza. Narodili sme sa tu náhodou, náhodou sme tým alebo oným, a možno okrem toho jestvuje ešte čosi navyše. Píšem svoj list do prázdna, do tmy...»

Nosím jej list so sebou ako svoje vlastné bremeno, ako vnútorný obraz vojny, alebo ako možnosť niekomu vysvetliť, čo s nami, s našimi priateľstvami robí vojna, ako nás vojna vnútorne ničí a rozožiera ako kyselina, ako pustoší naše životy, ako v nás samých klíči zlo a ako svojich živých priateľov, ktorí rozmýšľajú ináč ako my – to znamená inak ako väčšina –, v mene akejsi idey vlastnými zubami dokážeme roztrhať na kusy. Nielenže všade okolo je smrť; život sa stáva peklom.

Vidím ju, ako sedí, v napätí, akoby ešte stále očakávala iba údery. Hovorí málo. Keď spomeniem Záhreb, sčervenajú jej líca, zdá sa mi, že v tej chvíli sa rozplače. Hovorí, že nevie, čo má urobiť – čo si zahraničná herečka vôbec môže počať v tomto meste? »Radšej budem umývať riad,« hovorí. Jej voľba, jej odrieknutie, celé jej životné rozhodnutie je obsiahnuté v jedinom slove: *radšej*. Ešte chvíľu sme v byte jej priateľov v cudzom meste spolu posedeli. Zhovárali sme sa o vojne. O tom, že odchodom do New Yorku nemožno pred vojnou ujsť. Aj to, že odišla, že zmenila svoj život, aj to je vojna. Vojna sa stala stredobodom, čo určuje náš život vo všetkom. Ale určuje ťa aj emigrácia, zaraďuje ťa, podmieňuje ťa a mrzačí. Pre mňa bude jej tvár krásnou, aj keď viem, že to nie je tá tvár z filmu. Ale to najdôležitejšie z nej aj tak nevyčítam, to nevidno obyčajným pohľadom zvonku. Nekonečnú osamelosť ženy, ktorá stratila svoje povolanie a svoju vlasť, možno iba tušiť. Nepovedala som jej, že záhrebské kino *Balkán*, kde sa naposledy zišla so svojimi priateľmi, sa teraz volá kino *Európa* a v tejto zmene názvu je symbolicky obsiahnutá všetka nezmyselnosť vojny.

Z angličtiny preložila Eva Galandová

